

20-ті роки в українській літературі ХХ століття відзначаються інтенсивним розвитком романістики, позначеної духом експериментаторства, художнього пошуку. До експериментальних романів належить і роман «Золоті лисенята» (1929) Юліана Шпола (М. Ялового), який привернув увагу критики 20-х років і став об'єктом осмислення в сучасному літературознавстві.

Ф. Якубовський підкреслював «романтично-інтимне замилювання в революції» [10:460], схильність до загадок, що несподівано розв'язуються, важливість символічних образів. Г. Майфет вказав на іронічне витрактування матеріалу, композиційну деструкцію, недостатнє вмотивування таємниці, відступів [6]. Ю. Савченко відзначив багатопланову архітектуру твору, ускладненість композиції, неправдоподібність підпільного матеріалу [7]. А. Ярмоленко звернув увагу на пародійний характер роману «Золоті лисенята» [11]. Г. Гельфандбейн помітив захоплююче розгортання дії [2]. Л.С. (кому належить криптонім, невідомо) як досягнення твору відзначив розкриття напруженої динаміки в розвитку психологічної інтриги [5].

У сучасному літературознавстві аналізуються важливі поетикальні, жанрово-стильові риси роману «Золоті лисенята» Юліана Шпола. Так, М. Жулинський підкреслив експресивну емоційність твору, предметно-зорову конкретику, символістську поетику [3:353]. Н. Бернадська, досліджуючи жанрову природу твору, відзначила поєднання елементів політичного, авантюрного, кримінального та любовного романів, які пародіюються автором, звернула увагу на таку жанрову ознаку, як іронічність [1:168]. О. Ушкалов вказав на використання автором прийомів формальної поетики [8].

Таким чином, у критиці і літературознавстві відзначались суттєві риси твору, але роман «Золоті лисенята» Юліана Шпола не став об'єктом комплексного дослідження. Цим

і обумовлюється доцільність осмислення деяких аспектів семантики та поетики роману.

У розкритті концепції твору важливу роль відіграє семантика заголовка, один із центральних образів-символів роману – «золотих лисенят». Уже в першому розділі з'являється образ «золотих лисенят» – сонячних променів, які символізують світле, радісне начало життя:

Ось тільки пройдуть тумани, розвіється морок
ночі, виплигнуть з-за обрію *золоті лисенята*
і побіжать, блимкаючи, листям і травою [9:129].

І в цьому ж розділі автор далі зазначає:

Ледве одійшли кроків на сто від станції, аж
виплигнуло сонце. В уяві мені промайнули *золоті лисенята*. Вони такі, справді, тепер випорснули
разом із сонцем, але були бліді і не такі цікаві, як
тоді, коли я в мріях збирався розіп'ясти себе на
хресті вигаданого кохання [9:133].

Найповніше цей образ розшифровується в останньому розділі роману, розкриваючи його філософську концепцію:

Я побачив їх. Своїх давніх приятелів. Це були
золоті лисенята... <...> Ось промайнуло велике
замкнене коло і заховало в собі свої кінці.

Воно вийшло тоді із цілющих джерел бадьорого ранку і весело поплигало, блимкаючи листям і травою.

Тепер воно сумно падало ниць десь за зелені обрії і востаннє кидало свою прощальну заграву <...>.

Не було вже ні сонця, ні землі, ні їхнього химерного витвору – *золотих лисенят*.

І раптом мене вдарила прудка, як ракета, і ясна, як свічка, свідомість:

Хіба ж і я зі своєю мукою, і всі ми зі своєю великою тривогою не є тільки *золоті лисенята*?..

Адже вік наш – одна бентежна мить! А життя наше – тільки тремтливий і химерний відсвіт!...» [9:325–326].

Безперечно, має рацію Н. Бернадська, підкреслюючи, що в цих словах я-оповідача виявляється одна з художніх ідей роману – «<...> про химерність і миттєвість життя, його швидкоплинність» [1:168], про миттєве і вічне в бутті.

Важливу концептуальну функцію у творі виконує і лист Мавки до Мема (IV розд.), у якому подається казка про чарівну дівчину, яка є трансформацією народної казки про Курочку Рябу. Лисичці заманулося вивести із золотого яйця, яке вона викрала в діда й баби, лисеня. Але яйце виявилось не зі звичайного золота, а з американського, тому з нього може вилупитися лише людина:

І буде вона дівчина з синіми очима і русою косою. А коли виросте, то ніколи не знатиме свого справжнього місця, бо дві душі буде в тії дівчини. Одна душа золотого спокою і синього щастя, а друга душа – чорної колотнечі і червоної пристрасті. Так вона й буде між тими двома душами хилитися весь свій вік [9:200].

Такими роздвоєними між прагненням до спокою, щастя, гармонії і боротьбою, колотнечю, втечами, переслідуваннями і постають персонажі роману «Золоті лисенята».

У творі зображуються революційні події. В основі роману дві сюжетні лінії. Перша сюжетна лінія розкриває випробування, які випали на долю я-оповідача. Він як член підпільної організації має виконати відповідальне завдання: добратися до повітового міста на Дніпрі, щоб не допустити розвалу військового загону, який зневірився в боротьбі, зберегти його як військову одиницю і використати в якійсь бойовій операції. Під час виконання завдання герой потрапляє в різні несподівані пригоди, зазнає випадкових знайомств, пізнає «золоте кохання», потрапляє в полон у результаті зради, як він підозрює, дівчини, в яку закохався, втікає від розстрілу і знову повертається до підпільної організації.

В основі другої сюжетної лінії роману «Золоті лисенята» – життя підпільної організації, очолюваної Мандибулою, зокрема підготовка терористичного замаху на генерала та його провал. Автор говорить про загадкові плани, конспірацію, невиразні мрії членів «запілья», безглуздий ризик, промови на робітничих зборах, заклики до боротьби. «Запільне життя» включає потребу

<...> тримати зв'язок із провінцією, нав'язувати інформацію про життя інших запільних кол, когось визволяти з в'язниці, комусь допомагати грішми і взагалі вертатися в тому безладному колі дріб'язків <...> [9:275].

Соціальне обличчя цієї організації не виразне, як соціально нечіткими є обставини дії, неконкретними зображуються час і простір:

Для інформації тут треба сказати, що це був час найнетривкіший із усіх часів, що їх коли посилала історична необхідність збаламученим душам людських створінь [9:256].

До цієї характеристики додаються й інші загальні прикмети: «багатогранна доба», «доба великих метаморфоз». Але поряд із загальним описом доби автор вирізняє і суттєву рису цієї складної епохи, манію величчя:

Люди описуваних тут часів, крім усього іншого, слабували ще на одну хворобу: гіпертрофію розмірів. Усе, що попадалося їм на очі, вони взивали не інакше, як тільки **великим**.

Отже, і ми з повним правом можемо тут про них сказати: доба та була справді-таки добою «**великих метаморфоз**» (Виділення автора. – Н.Г.) [9:257].

На початку твору оповідач характеризує членів підпільної організації як справжніх революціонерів, незламних борців, великих мрійників. А в кінці твору один із членів цієї організації Кірка після серії невдач, провалів приходить до парадоксального висновку про відірваність їхньої організації від мас, про відсутність чіткої програми, яка підмінена загальними закликами до визволення, до змагання, про відсутність справжньої революційної справи:

Ах! Це ж справді дивна річ: організація... – ні! – партія!... ціла партія живе тільки в собі і тільки для себе [9:264].

І молодий член організації Мавка починає також усвідомлювати їхню відірваність від життя, підміну практичних потреб непотрібними дискусіями і балаканиною, існування конспірації заради конспірації.

Автор ідеологічну полеміку Мавки й Мема щодо рушійних сил революції, внутрішню полеміку я-оповідача зі своїм опонентом? «високомудрим скептиком»? про суть революції, кого вважати пригнобленим народом, хто є кращим революційним елементом, чому віддається перевага селянству, подає в іронічному тоні, як і один із останніх описів підпільної організації:

Ах, ця організація. Скільки гірких, скільки солодких слів можна було б і слід було б сказати про неї. І скільки обурення, а ще більше, може, вдячності й подяки треба було б вилляти на голови її – грішних чи святих, але чистих, чесних і самовідданих учасників!

Проте німо лежить у роті язик звичайного собі описувача перед велетенським завданням теоретика і публіциста і безсило терпне палець на ручці ображеної пересічності перед глибиною образів генія [9:308–309].

Іронічно змальовує Юліан Шпол і останній епізод з життя підпільної організації, виступ товариша Мандибули з теоретичною розвідкою «Звідки ми прийшли і куди ми йдемо?» про вирішальну роль пролетаріату

в революції, що вже раніше було висвітлено у відомій роботі Карла Маркса.

О. Ільницький назвав роман «Золоті лисенята» формалістським твором [4:317]. автор використовує прийоми формальної поетики, зокрема сюжетної таємниці. У кожній сюжетній лінії трапляються загадки, розгадки яких випадкові і не мотивовані. Так, під час виконання оповідачем завдання підпільної організації він зустрічається з незнайомими людьми: привабливою дівчиною, у яку закохується, із загадковим дідком з улюбленим обличчям, з Петляєм. У дівчині герой підозрює шпигуна, ця підозра переростає в певність після його арешту. Але загадки розв'язуються дуже просто: дівчина не була провокатором. Вона за дорученням Кірки стежила за оповідачем, бо в організації було прийнято всі доручення ставити під контроль третьої особи. Її ім'я – Оксана, і її було розстріляно. А зрадив його дідок, що їхав з ним у потязі і порадив зупинитися у свого знайомого в Аніві, де його й було арештовано. А Петляй, який виконував аналогічне оповідачеві завдання і з яким він зустрівся в загадкових обставинах, виявився членом підпільної організації, його ім'я – Озон, доля якого була невідома після арешту.

Просто розгадуються загадки і другої сюжетної лінії. Замах на генерала після триденного чатування на нього провалився через те, що помічник Мандибули виявився провокатором і підсунув у револьвер порожні патрони. Ці він загубив хустину з вишитою літерою «М» у склепі на цвинтарі, де Мандибула переховував зброю, партійні документи, гроші, що викликало хвилювання підпільників. Любовні стосунки між персонажами сповнені загадковості і болісних переживань, але розв'язуються теж просто:

<...> Мавка любила Мема, але жила з Озоном, а Кірка любила Озона, але жила з товаришем Мандибулою [9:328].

Зверненням автора до формальної поетики пояснюється й умовність, схематичність персонажів, помічена ще критикою 20-х років. Серед персонажів більшою мірою конкретизації виділяється Мандибула. Письменник подає окремі його портретні деталі:

...високий, сухорлявий, зі своїм напруженим, скупченим у собі поглядом <...> [9:138].

Автор підкреслює його революційний запал, відданість революції, принциповість, аскетизм. Але разом з тим Юліан Шпол говорить про його поведінку, спосіб життя і в іронічній манері, особливо це стосується інтимних стосунків:

Ах, ця ситуація! Вона завжди родиться тоді, коли в голову вдарить кров, а тіло заб'ється в солодкому трансі.

Чи ж чекав коли цього Мандибула з собою? Чи припускав хоч найменший натяк на це?..

Та у природи все відбувається нормально. І не вина її, коли хто, – хоч із героїчним викликом, – наважиться зганьбити її непорушні закони.

Бо – горе вам, великі й малі, бідні й багаті, і тобі горе, аскет, хоч ти й надів на себе ковпак революціонера! Немає ні для кого з вас у природі жодного винятку. І постукавши в двері, уперше, як добрий друг, вона вдруге приходить до вас, як лютий ворог [9:144].

Автор також іронізує над затертими літературними штампами в розкритті кохання:

...Ноче! ноце! Ти не тільки одвічна зрадниця, що за штампом усіх поетів і романістів тягнеш у розпалі кохання під кручі у вир. Ти просто собі звичайна роззява, що часто прогавлюєш найкоштовніші перли людських змагань і боротьби.

Бо хто ж, як не ти, безжурно проспав той хресний шлях, що на ньому в останньому бої зіткнулися помисли, бажання і звички товариша Мандибули [9:141].

Змальовуючи персонажів, Юліан Шпол виділяє певні портретні деталі окремих із них: незнайома оповідачеві дівчина (як згодом з'ясується, її ім'я – Оксана) вирізняється приємним глибоким голосом, лагідним поглядом синіх очей; очі Кірки порівнюються з розплесканими водами степових озер, сині очі Мавки – з самотньою хмаринкою на небі, нагадують синьооких звірків, запам'ятовується також її

<...> ціла кудла золотавого в'юнкого волосся <...> [9:270].

Однак їм бракує індивідуалізації. Вони постають у загадкових ситуаціях, у загадкових особистісних стосунках.

Однією із жанрових домінант роману «Золоті лисенята» Юліана Шпола є іронічність, яка яскраво виявляється в пасажах про кохання. У творі ліричні візії кохання поєднуються з іронічним дискурсом, автор пародіює романтичні штампи в оспівуванні кохання. Так, чарівна дівка в уяві оповідача раптом перетворюється на бабу-ягу, пафосний гімн кохання:

Я тоді схиляюся до неї і натхненно шукаю її погляду. Вона легко і щасливо мені всміхається і теплими устами тулиться мені до щок. А потім проймається якимись лоскотливими бризками проміння і вся розквітає, як лелія [9:247]

поєднується з іронічними пейзажними деталями:

...сонце розкарячено стоїть на вечірньому пружі...» [9:248],

«власне, це було зовсім не сонце, а тільки старий імпотент-місяць» [9:250],

з іронічним гімном жіночій литці. З одного боку, оповідач поетизує об'єкт свого кохання – Кірку, а з другого, коли дізнається, що її чоловіком став Мандибула, іронічно зауважує, що в її душі не зазвучала «повнозвучна арфа», а луснула і розпалася так,

<...> як тільки розпадається на череп'я звичайна собі ... «розгепана макітра»... [9:316].

Отже, аналіз роману «Золоті лисенята» Юліана Шпола як експериментального твору сприяє осмисленню художніх пошуків української романістики 20-х років XX століття.

Література

1. *Бернадська Н.І.* Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція. – К., 2004.
2. *Гельфандбейн Г.* Рецензія на роман «Золоті лисенята» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 480–482.
3. *Жулинський М.Г.* Михайло Яловий // М.Г. Жулинський Слово і доля. – К., 2002. – С. 350–356.
4. *Ільницький О.* Український футуризм 1914–1930. – Львів, 2003.
5. *Л.С.* Рецензія на роман «Золоті лисенята» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 483–485.
6. *Майфет Г.* Рецензія на роман «Золоті лисенята» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 462–469.
7. *Савченко Ю.* Рецензія на роман «Золоті лисенята» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 470–473.
8. *Ушкалов О.* «Драстуй, Юліане Шпол!» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 5–27.
9. *Шпол Юліан.* Золоті лисенята // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 117–330.
10. *Якубовський Ф.* Рецензія на роман «Золоті лисенята» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 459–461.
11. *Ярмоленко А.* Рецензія на роман «Золоті лисенята» // Юліан Шпол. Вибрані твори. – К., 2007. – С. 474–479.

АННОТАЦІЯ

В статье анализируется один из экспериментальных романов 20-х годов XX века – «Золоті лисенята» Юлиана Шпола, его символика, особенности художественной структуры, роль автора, иронический дискурс.

SUMMARY

The present article studies a 1920s experimental novel titled «Golden Fox Cubs» by Julian Shpol, revealing the novel's symbolism and artistical structure, the author's role and ironic discourse.